

**MAHALLIY BYUDJET DAROMADLARI VA XARAJATLARINI
TAKOMILLASHTIRISHNING ZARURIYATI**

Tursunboyev Bobur

*O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi
magistranti*

XX asrning oxirlarida butun dunyo miqyosida davlat qurilishi va uning boshqaruvini demokratik tamoyillar asosida rivojlantirish jarayonlari jadallashdi. Dunyoning juda ko'plab mamlakatlarida demokratik davlat qurilishining ajralmas tarkibiy qismlaridan biri, mamlakat aholisi tomonidan erkin saylanish asosida barpo etilgan vakillik organlari orqali boshqariladigan mahalliy o'z – o'zini boshqarish tuzilmalari hisoblanadi. Xududiy vakillik va ijroiya organlari amaldagi qonunchilikka asosan, o'z zimmlariga yuklatilgan funksiyalarni o'z vaqtida hamda belgilangan muddatlarda bajarishlari uchun ular ma'lum mulkiy hamda moliya – byudjet vakolatlari bilan ta'minlanadi.

Hozirgi zamonda jamiyatdagi demokratik o'zgarishlar amalga oshirilayotgan davrda har bir mamlakatda davlat moliya tizimining eng muhim va ajralmas tarkibiy qismi hisoblangan mahalliy moliyaning ahamiyati o'sib boradi. Mahalliy moliya o'z tarkibiga mahalliy byudjetlar (bizning respublikamizda Qoraqalpog'iston Respublikasi, Toshkent shaxri, viloyatlar, tumanlar va viloyatga bo'ysunuvchi shaharlar byudjetlari) va ma'lum xududda faoliyat ko'rsatayotgan turli mulkchilik shaklidagi xo'jalikyurituvchi subektlarning xududiy ehtiyojlarini qondirish uchun sarflanayotgan moliyaviy resurslarni oladi. Mahalliy moliya ushbu xududda istiqomat qiluvchi aholiga ijtimoiy – madaniy va turli kommunal – maishiy xizmatlar ko'rsatish bilan bog'liq keng doiradagi tadbirlarni o'z muddatida moliyalashtirishni ta'minlaydi. Rossiyalik taniqli iqtisodchi olim, i.f.d. akademik Polyak G.B.ning fikricha «xududiy moliya – bu iqtisodiy munosabatlar tizimidan iborat bo'lib, uning yordamida xududlarni iqtisodiy – ijtimoiy rivojlantirish uchun milliy daromadniva pul fondlarini taqsimlash va qayta taqsimlash amalga oshirilib, ulardan foydalanish jarayoni yo'lga qo'yiladi» (G.B.Polyak. Territorialniye finansi. Ucheb. Posobiye. -M.: «VZFEI». - 2006. - 341S.).

Shuni ta'kidlash lozimki, xorijiy iqtisodiy adabiyotda «mahalliy moliya» va «xududning moliyaviy potentsiali» degan atama mavjud. Ayrim iqtisodchilar ushbu atamalarni chalkashtirib yuboraveradilar. Biz ushbu ilmiy izlanishimizda ushbu atamalarni kengroq yoritishga harakat qilamiz.

Bizning fikrimizcha «xududning moliyaviy potentsiali» o'z mohiyatiga ko'ra «mahalliy moliya»ga nisbatan kengroq ahamiyatga ega. Bizning fikrimizcha, «xududning moliyaviy potentsiali» o'z tarkibiga quyidagilarni oladi:

- mahalliy byudjet va turli davlat maqsadli jamg'armalari;
- mahalliy davlat organlarining muomalaga chiqargan qimmatli qog'ozlari;

- xududda faoliyat ko'rsatayotgan turli mulkchilik shaklidagi xo'jalik subektlarining moliyaviy potentsiali;

- xududda istiqomat qiluvchi aholining ixtiyoridagi naqd pul, tijorat banklaridagi turli omonatlari va qimmatli qog'ozlar;

- xududda joylashgan bank – kredit tashkilotlarining moliyaviy resurslari, shu jumladan, tijorat banklari tomonidan o'zga xududlardan jalb etilgan mablag'lar.

O'z mohiyatiga asosan, «mahalliy moliya» «xududning moliyaviy potentsiali»dan farqli ravishda, ma'lum muddat davomida mavjud moliyaviy potentsialdan bevosita foydalaniladigan moliyaviy resurslardan iboratdir.

Dunyoda so'nggi o'n yillarda iqtisodiyoti bozor munosabatlariga o'tayotgan ko'plab mamlakatlarda iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarni mahalliyashtirish kuzatilmoqda. Ushbu jarayonlarni boshqarish fuksiyalari markaziy (federal) hokimiyatdan xududiy davlat boshqaruv organlari ixtiyoriga o'tkazilmoqda. Ushbu omil asosida mahalliy moliyaning sohalari jadal sur'atlar bilan kengaymoqda. Shu sababli mahalliy moliyaning miqdori ko'payib, ko'plab mamlakatlarda uning ulushi davlat moliyaviy resurslarining juda katta qismini tashkil etmoqda.

Mahalliy moliya orqali davlat mamlakatda faol ijtimoiy siyosatni amalga oshirmoqda. Hozirgi davrda ko'plab mamlakatlarda xalq ta'limi, sog'liqni saqlash, aholiga kommunal xizmatlar ko'rsatish, avtomobil yo'llarini qurish va ularning xolatini saqlab turish bilan bog'liq barcha harajatlar mazkur xududiy davlat hokimiyat organlarining byudjetlariga zarur mablag'larni ajratish orqali to'liq moliyalashtirilmoqda. Shuni ta'kidlash lozimki, mahalliy moliya orqali moliyalashtirilgan tadbirlar doirasi muntazam kengayib bormoqda. Hozirgi vaqtda ko'plab mamlakatlarda mahalliy byudjetlar hisobidan nafaqat umumta'lim maktablari, balki, oliy va o'rta maxsus ta'lim yurtlari, sog'liqni saqlashning yirik obektlari, xuquq-targ'ibot, ichki xavfsizlik, atrof-muhitni muhofaza qilish va boshqa tadbirlar ham moliyalashtirilmoqda.

Shunisi diqqatga sazovorki, markaziy va mahalliy davlat organlari mahalliy moliya yordamida mamlakat turli xududlarining iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish darajasini tenglashtirishni (yoki o'rtadagi farqni qisqartirishni) amalga oshiradi. Bunga asosiy sabab shuki, geografik, tarixiy, demografik va boshqa bir qator omillarga ko'ra, alohida olingan mamlakatning ayrim xududlari iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotda ilgarilab ketgan bo'lsa, buning aksi, ayrim xududlar iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotda ortda qolgan. Yuzaga kelgan ushbu salbiy xolatni bartaraf etish yoki oradagi farqni imkon darajasida qisqartirish maqsadida mamlakat markaziy hukumati tomonidan maxsus mintaqaviy dasturlar ishlab chiqiladi. Ushbu maxsus dasturni amalga oshirish uchun zarur pul mablag'lari tegishli ma'muriy-xududiy birliklarning mahalliy byudjetlari daromadlari bilan bir qatorda, yuqori darajadagi byudjetlar (federal yoki respublika byudjetlari) tegishli soliqlari hisobidan ham ajratiladi. Bunday xolatda tegishli xududiy byudjetlarga ba'zi bir umumdavlat (federal) soliqlarining ayrimlaridan ajratmalar ajratish bilan bir qatorda, subvensiyalar ham beriladi,

ya'ni ishlab chiqilgan dasturga asosan, aniq maqsadlarga (sog'liqni saqlash, maorifni rivojlantirish, yo'l qurilishi, kommunal xizmat obektlari va boshqalar) federal (respublika) byudjetidan moliyaviy mablag'lar ajratiladi. Yevropa Ittifoqiga a'zo iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar tomonidan unga yangi a'zo mamlakatlarda (Bolgariya, Vengriya, Polsha, Ruminiya) ishsizlikni tugatish maqsadida ishsizlarni qayta tayyorlash harajatlariga maxsus fondlar orqali moliyaviy mablag'lar ajratiladi. Agarda xududlarning iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyot darajasi bo'yicha O'zbekistonga taqqoslasak, ayniqsa, Qoraqalpog'iston Respublikasi, Sirdaryo va Jizzax viloyatlaridagi ahvol nisbatan boshqa xududlardan ortda qolgan. Ushbu qoloqlikni tugatishda esabiz yuqorida ta'kidlagan omilning qo'llanishi ijobiy samara bergan bo'lardi.

Biz ilmiy tadqiqotimizda ta'kidlab o'tganimizdek, mahalliy moliya mohiyatiga ko'ra xududlarning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirish uchun foydalaniladigan pul mablag'lari yig'indisidir. Xalqaro amaliyot shundan dalolat beradiki, mahalliy moliyadan foydalanishning bosh yo'nalishi ijtimoiy himoyani va qisman esa, ishlab chiqarish infratuzilmasini zarur moliyaviy mablag'lar bilan ta'minlashdan iboratdir. Rossiya Federatsiyasida ijtimoiy-madaniy tadbirlar harajatlari o'lka, viloyat va shaharlar byudjetida jami harajatlarning 30,0 foizidan 50,0 foizigacha tashkil etsa, tuman, posyolka hamda qishloq byudjetlarining jami harajatlari 60,0 foizdan 80,0 foizgacha tashkil etadi (G.B.Polyak. Territorialniye finansi. Ucheb. Posobiye. -M.: «VZFEI». - 2006.- 371 S.).

Xalqaro amaliyotda mahalliy moliya tarkibiga quyidagilarkiritiladi:

- mahalliy byudjetlar (bizning misolimizda Qoraqalpog'iston Respublikasi, Toshkent shahar va viloyatlar byudjeti);
- xo'jalik yurituvchi subektlarning moliyasi (ushbu subektlarga mahalliy hokimiyatga tegishli korxonalar, uning moliyaviy resurslari va ushbu xududda joylashgan turli mulkchilik shaklidagi xo'jalik subektlarining moliyaviy resurslari kiradi);
- oilaviy xo'jalik moliyasi (ushbu subektlarga mazkur xududda joylashgan xususiy mulkchilikka asoslangan firmalar hamda oilalarning moliyaviy resurslari kiradi);
- turli xududiy byudjetlardan tashqari jamg'armalar (ko'plab mamlakatlarda turli xududiy byudjetdan tashqari jamg'armalar shakllantirilishi qonunan ko'zda tutilgan).

